

XVI. MENDEKO MENDEBALDEKO LEKUKOTASUN BERRI BAT: SARASKETA HIZTEGITXOA

F. Borja Aginagalde eta Blanca Urgell*

EAH-AHE eta UPV/EHU

Laburpena

Monzon-Olaso Etxearen Artxiboan (Monzón de Olaso Fundazioa, Bergara) gordea den 1502ko dokumentu batean zirriborratu zen gaztelania-euskara hitz zerrenda laburra ezagutzera ematea da gure helburua. Idazkerak diosku XVI. mendearen erdialdekoa datekeela eta euskal formen azterketak bermatzen du, naski, Bergarako euskara islatzen duela. Euskara Arkaikoaren corpus murriztaren baitan, zerrenda honek lehen lekukotasun nahikotxo aurkezten ditu, hapaxen bat ere barne, bai eta, besteak beste, bokal sudurkarien eta bokal luze edo geminatuen historiarako garrantzitsuak direnak ere, Euskal Herriko gaztelaniaren historiarako interesa duketen datu fonetiko eta lexiko zenbaitez gainera.

Abstract

Our aim is to present a short Spanish-Basque word list written in the margins of a document of 1502 preserved in the Archive of the House Monzón-Olaso (Monzón de Olaso Foundation, Vergara). Because of the type of writing, we can date it by the middle of s. XVI, and the analysis of Basque forms confirms that probably reflects the dialect of Vergara itself or its environment. Within the meager corpus of Archaic Basque (until 1600), the word list provides some first documentations, and even some hapax, as well as important evidence for the history of nasal vowels, long or geminate vowels, and so on; moreover, it also offers some phonetic and lexical data that could shed some light on the history of the Spanish of the Basque Country.

---

* Lan hau «Monumenta Linguae Vasconum (IV)» (MINECO, FF12012-37696) ikerketa proiektuaren, “Historia de la lengua vasca y lingüística histórico-comparada” (Eusko Jaurlaritz, GIC. IT698-13) ikerketa taldearen eta UPV/EHUren UFI11/14 Prestakuntza eta Ikerketa Unitatearen laguntzaz egina da. Eskerrik beroenak Monzón de Olaso Fundazioari, dokumentua aztertze eta argitaratzeko emandako baimen eta erraztasunengatik.

1. Testuingurua

1502ko urriaren 19an datatutako dokumentu baten ertzetan ageri da hemen argitarara demagun hitz zerrenda. Dokumentua Monzon-Olaso Etxearen Artxiboan (Monzón de Olaso Fundazioa, Bergara) gorde da, 2. paper-sortan, 260r folioan, data hartan egindako jakinarazpen baten bukaeran. Jakinarazpenean Sarasketako etxearen jabetza zela eta izandako auziaren gainean Rodrigo Vela Núñez Gipuzkoako korejidorearen epaiaren berri ematen da. Auziak bi alderdi jarri zituen aurrez aurre: alde batetik, Domenja de Sagastizabal anderea (1517an hila), Juan Pérez de Rezabal (1457-1516) Rezabalgo dorrearen —xix. mendearen hasieratik «Monzón-Olaso dorrea» izenaz ezagutzen dugun dorre beraren— jabearen emaztea; bestetik, Elvira de Sarasqueta eta honen senideak, alegia, Sarasketako etxearen ondorengoak.

Dokumentua dossier baten barruan dago Rezabal-Olasotarrek Sarasketa etxea hartu izanari buruzko agiriekin batera. Dosierra, bere aldetik, aipatutako 2. paper-sortaren barruan dago, hau da, 677 folioko liburukote koadernatu batean; liburuak pergaminozko azala dauka eta *Fundación del Mayorazgo de Olaso* du izena, hots, *Olasoko premutasunaren sorrera*. Haren aurkibidean (Miguel Vélez de Olaso premutasunaren jabeak eskuz egina 1752an) 151 idazpen edo dokumentu jaso dira.

Liburukote hau bi epetan osatu zen. Lehenengoan, Antonio de Achotegui (1544-1619) Olasoko premutasunaren lehen jabeak² bildu zituen premutasunari lotutako jabetzen berme balio zuten agiriak, eta karpetatxo bat jarri zien euren deskribapenarekin, “a mi señor” esapidea erantsirik.

Bigarrenean, Miguel Vélez de Olasok artxiboa antolatu eta inbentarioa idazterakoan (1752) geroagoko beste jabetza titulu batzuk erantsi zizkion, zenbait plano eta dokumentu atxiki, eta hori guztia koadernatu zuen (edo agian berriz koadernatu), artxiboko gainerakoekin egin zuen bezalaxe.

2. Zerrendaren dataz eta egileaz zenbait zantzu

Nahiz idazkiak berez ez izan inolako argibiderik galdera behinenak bederen (nork? noiz?) erantzutekorik, ondorio batzuk atera ditzakegu hitz zerrendaren kokaratu eta idazkeratik.

Idatzi gabe geratutako orrialde bazterretan kokatuta dago hitz-zerrenda. Beraz, dokumentua 1502koa izanik, ez da dudarik beranduagokoa behar duela izan.

Idazkera humanista erakoa da, hau da, giro humanista batean idazten ikasi edo idazten jardun zuenari dagokiona, xv. mendearen bukaera eta xvi.aren hasiera bi-

---

² Premutasuna 1559-03-08an sortu zuten Juana de Olaso eta Martín Pérez de Achotegui senar-emazteek beren seme Antonioren gainean, zeren “la casa dividida e partida en muchas porciones es desolada o perece (...) y quedando entera permanece (...) para honra y defensa de los pasados y se ennoblece la vida de los presentes e de los por venir (...) e que nuestro señor (...) nos ha dado un hijo obediente legitimo”. Premutasunak honako jabetza hauek hartu zituen: “las nuestras casas principales llamadas Olasochea ... donde al presente vivimos” —hots, Olasotorrea— eta beste 24 finka Bergaran (aurreko etxeak, Miguel de Bereceybar-i erosiak; San Pedro elizaren aurreko beste batzuk, Bidekurutzetako bi etxe itsatsi pare, beste batzuk auzo berean eta Mizpildi auzoan, etab.), Sevillan etxe batzuk, Arratzolan burdinola eta beste on batzuk, bai eta lurra, basoak, etab. (Monzon Olaso Artxiboa, 1. paper-sorta, 1. zb. eta 3. paper-sorta).

tartean jaiotako belaunaldiak zerabilena, hain zuzen. Hortaz, baliteke zerrenda 1550. urtearen bueltan egina izatea. Bestalde, alfabetatu talde horren partaide gehienak gizonak ziren, eta lanbidez legelari, elizgizon edo salerosleak.

Idazteko modua axolakabea da: arineketa aritu zen, arreta handirik ipini gabe. Honek argi diosku erabilera bigarren mailakoa dela, eta ez kanonikoa: dena delakoak bere buruarentzat idatzi bide zuen, helburu praktikoa batekin, helburu hori zein zatekeen asmatzen zaila izan arren.

Olasotarren ingurumarian sortua behar du testuak, gure ustez: euretako baten eskutik ez balitz, euren administratzaile batek edo egina litzateke, zeren dokumentu euskarria etxeko artxiboan gordeta beste inor gutxi zeukakeen eskura. Berez balio handikoa ez izanik, etxeko edonork hartu eta axolakabe erabiltzeko moduan zegokeen, oharrak, kontuak zein zirrimarrak egiteko. Lazarragaren euskuizkribua, adibidez, honelako beteta dago (cf. Bilbao *et al.* 2010).

Testua dokumentuak elkarrekin josi baino lehen idatzi bide zen: izan ere, *cachizo* sarrera nekez bai nekez irakurri dugu, jositako aldera sartuta dagoelako. Bestalde, zentzuzkoa da pentsatzea ezen inork ez duela helburu praktikoa batekin liburukote bat zirriborratzen, erabiltzen gaitzagoa baita, izan, paper solteak baino.

Jatorria kontuan izanik, hipotesirik egiantzekoena Bergarako bertako edo inguruko euskara jasotzea bada ere, gogoan izan behar dugu garai batez bederen Durango aldera —zehazki Arratzolara— begira ipintzen gaituela familiaren historiak. Izan ere, Achotegui-Olasotarrak Arratzolako burdinolaren jabe dira 1491tik,³ orduan hartu baitzuten Bartolomé de Olos premutasunaren sortzaileen berraitona izan zenaren dote gisa. Martín Pérez de Achotegui, Olosoko jaun ezkontidea (Juana de Olosa Rezabal anderearekin 1528an ezkondua), luzaro bizi izan zen Arratzolan (1535-1550 bitartean, gutxi gorabehera), bertan jaio ziren seme-alabak, eta artean burdinola ustiatzen aritu zen. Artxiboak urte bitarte haietako hamaika agiri gorde ditu, egurra, basoen ustiaketa, erosketa, alokatze eta abarrei buruzkoak.

Edonola ere, aurrerantzean on liteke dagokigun belaunaldiko Olasotarren idazkietan bilaketa egitea, ea familiaren idazkerak aztertuta zerrendatxoaren egilea asmatzerik dagoen.

3. Zerrendaren zer-nolakoak

Hitz zerrenda xumea dugu, guztira 31 sarrerakoa, orrialdearen ezkerreko ertza eta beheko alde baliatuz egindakoa. Argazkian ikus daitekeenez (ik. hurrengo or.), beheko aldean sarrera gehixeago dago, bi zutabetan, marra batez bananduta: ezkerretara hamaika sarrera eta eskuinetara hamar. Badirudi beheko alde honetan ezkerreko zutabetik hasi zela zerrendagilea, bertako sarrera batek (*eslabon-ek*)⁴ marra gainditu eta

³ 1491-02-09ko ezkontza-kontratuan, Olosok 1.000 kintal sartzen ditu, gehi Olosoko oinetxean zegokion senipartea (1.500 kintaletan balioztatua) eta burdinola berria —“ferreria nueva”— Arratzolako San Migel ibarrean (Durango) eraikia, 21.000 marabeditan Juan López anaiari erosi berria. Juana de Butrón, Olosoko andere alarguna, bere amaren dotetik datozen onak dira, eta honek ere onartzen du salmenta (Monzon Olosa Artxiboa, 1. paper-sorta, 1. zb.).

⁴ Azalpena errazteko, hemen hitzak edizioan proposatu ditugun zuzenketak jakintzat emanda aipatzen ditugu. Han aurkituko ditu irakurleak behar dituen xehetasunak.

eskuinekoan honek hartutako lekua errespetatu baita, sarrera batetik bestera (*penes* eta *carduças* artean) tarte handiagoa eginez. Halaber, ematen du zutabea *eslabon* sarrera horretatik hasi zela eta eskuinekoa haren pareko *carduças*-etik, eta gero erantsiak direla bien gaineratik agertzen direnak, hauek sangratuxeago baitaude *eslabon*-etik beherakoak baino. Ezkerreko ertzean, berriz, hiru zutabe daude: ezkerretara sarrera bat eta bakarra, erdian bost (azkena joskura aldera sartu xamartuta, baina jatorrizkoan ondo ikusten da, tamalez gure argazkian ez bezala) eta eskuinetara lau.

Irakurgaitza da zenbaitetan, letrakera axolakabeagatik batez ere, hain non lantzean behin hitzak irakurri baino gehiago asmatu behar izan baititugu, noiz erdarazkoa euskara lagun, noiz euskarazkoa erdara lagun, zein argiago edo ezagunago, eta honen arabera. Bada oraindik, halere, zer argitu. Halaber, erdara eta euskara zutabe banatan tarte batez bananduta daude, baina batzuetan ez dago argi non bukatzen den bata eta non hasten bestea, nahiz era batera edo bestera zalantzak oro uxatzeko modua egin dugun azkenik. Beheko aldean, eskuineko zutabeko *tocho* eta *lançadera* sarreraren artean, esku beraz baina tinta meheagoz, eta zerrendatxoaren zutabeak errespetatu gabe, erdarazko perpaus bat dago, euskal hitz baten (*ostarcua*) irakurketa apur bat zailtzen duena⁵ eta, beraz, zerrenda idatzi baino lehenagokoa, sarreraren artean ohi baino nahiko tarte gehiago baitago, hori saihestu beharrez.

Gaztelania-euskara ordenan antolatua, bi sarreratan izan ezik (*elorría* eta *elorrí balça*), eta hauetan itxuraz oker, nahigabe (ik. 41. oh.). Hitzak dauden hurrenkeran egoteko arrazoirik ez dugu sumatu, ez alfabetozkorik, ezta bestelakorik, tarteka hitz familiarekin edota semantikarekin lotutako zenbait alderdi izan ezik: adibidez, *elorría* eta *elorrí balça* elkarrekin agertzen dira (edota *espino albar* eta *espino negral*), bai *micheleta oría* eta *micheletaac*, baita *eslabon*, *yesca* eta *pedrenal* (sic) ere.

Dena dela, oro har badirudi nagusiki bi gairen inguruan bilbatua dela, salbuespenak salbuespen; alde batetik, landareak: *elorría* eta *elorrí balça*-z gain, *micheleta oría* “chicoria”, *micheletaac* “chiribitas”, *aça landarea* “llanta” eta *aça liliac* “beretones”; bestetik, eta batez ere, ehungintza, zeinarekin nahitaez lotuak diren hitz batzuk, hala nola *anezkea* “lanzadera” eta *oinolak* “primideras”; alor berekoak bide dira, bada, beste batzuk ere, hala nola *dornua* “torno”, *orraçiac* “penes (sic)”, *chirriquea* “aro del torno”, *ulea orraztecoac* “penes (sic)”, *arcua* “el arco”...⁶ Are garrantzizkoago, hau ezarri izanak bide eman digu gazt. *enchullio* eta *mystranço* ulergaitzen irakurketa argitu eta bermatzeko, batean ehungintzako liburu baten laguntzaz (Carbonel 1744) eta bestean gaztelaniazko *Wikipedia*-renaz.

Erdaraz izenak baino ez ditu jasotzen: *nominalia* edo *nomenclator* txikitxo bat dugu, beraz. Guztiak mugagabe daude, *el* artikulu mugatua daramaten hiruzpalau izan ezik, *ell arco* (sic), *el bastidor* eta *el canal*, azken hirurak denak ertzeko sarreretan jasoak.⁷

⁵ Hauxe dio: “Fallo que debo condenar y condeno al dicho Johan”. Idazproba bat baino ez da, dokumentuaren erabilera axolakabearen beste adibide bat, alegia.

⁶ Zerrendaren zergatiak ezer finkorik esaterik ez dagoen arren, merezi duke gogoan izatea *Bergarako baserriak* webgunean <<https://sites.google.com/site/bergarakobaserriak/home/aritzeta--san-miguel/tejeria-de-launsaras>> [kontsulta: 2013-09-06] “tejería de Launsaras” izeneko etxe bat aipatzen dela 1594tik, Aritzeta auzoan Zuburruti eta Launtsaras baserrien artean edo kokatuta zegoena.

⁷ Artikuludunak dira Ibarguen-Cachopin-en gaztelania-euskara hiztegiko sarrera batzuk ere: *la caueça*, [e]l cabello, la frente, etab. (ik. *ConTAV* 161-164).

Euskaraz orotara gutxienez 45 hitz ditugu lekukotuak (*en-* hasierako hitz ilunetarako, ik. 27. oh.), elkartuen bigarren osagaiak ere kontuan harturik. Izenak nagusi, jakina, eta denak ere absolutibo mugatuak,⁸ singular zein pluralekoak, baina bada erlatibozko perpaus bat, burua datiboan duena (*sua ateraten dan burdiari* “eslabon”, *deritzo* edo jakintzat emanda, nonbait),⁹ eta bestelako egiturak, hala nola ‘izena + izenondoa’ (*micheleta oria, elorri balça*) eta ‘izenlaguna + izena’ (*escuetaco gariac* “berrugas”). Aski ugariak dira hitz elkartuak, zehazki ‘izena + izena’ mendekotasunezkoak: *oinol, ezke muger, artxintxor, aza lili, aza landarea, erreari* eta *ostarku*. Eratorririk, adiera hertsian, ez dago batere, baina ‘tresna’ adiera gauzatzeko tradiziozko baliabide baten lekukotasun bat bai: *ulea orraztekoak* “penes (sic)”. Hizkuntzen ordenak eta erlatibozko perpausaren izaerak aditzera ematen dute zerrenda erdaratik abiatuta eratu zela, ziurrenera.

4. Edizioa

Edizioa erdipaleografikoa da: testua gehienbat dagoen-dagoenean utzi dugu, urratuak eta guzti, baina ulertuko bada gutxieneko zuzenketak eginik (nagusiki <c> pro <ç>, <r> pro <rr> eta hitz bukaerako <n>rik eza): oharretan ematen dira behar diren azalpen guztiak.

*primideras*¹⁰
*er[r]odaga*¹²

*oynolac*¹¹
*chir[r]icaac*¹³

⁸ Hitz zerrendek erakusten digute izen mugatua dela euskaldunen erantzun naturala aspalditik. Halere, zerrenda zaharretan mugagabeak agertzen dira han-hemen, beti izen zenbakaitzetan (Santazilia 2013: 230). Mugatuaz besterik ez dago gehienbat Maríneo Siculorengandik (1533) aitzina, baina salbuespenak egon badaude Leizarragaren zerrendetan (Urgell 2002) eta Landucciren hitztegian (Urgell prestatzen).

⁹ Hori bera aurkitzen dugu, erdaraz baina, Iburguen-Cachopin-en gaztelania-euskara zerrendan ere sarrera askotan, hasieratik hasita: *a dios, al hombre, a la muger...* (ik. *ConTAV* 161-164).

¹⁰ *Primadera* aldaera ezagunagoa ez bezala, *primidera* ez da aise aurkitzen ohiko hiztegi eta bildumetan (ez *DAut*-en, ez *CREA*-n, ezta *NTLLE*-n ere; *CORDE*-n behin agertuko, eta beste adiera batean), baina izan bada: adibidez, García Nacle-ren *Tecnología popular en Albacete*-n (1993: 77, 78, etab.), Unamunoren *Niebla* eleberrian (1996: 73) eta E. Osorio C.-ren *Historia de Mérida: conformación de la sociedad colonial merideña, 1558-1602*-n (2005: 146).

¹¹ Larramendiren hiztegiak geroztik (1745) dokumentatutako hitza: “Cárcola, en el telar, es la tabla delgada que con los pies mueve el tejedor”. Azkuek (1905-1906, s.v.) honela definitzen du: “Pedales, tabletas que movidas por el pie, a manera de fuelles de harmonium, imprimen movimiento a la máquina de tejer”. Testuetan, Mogelek bakarrik erabili du (*PAb* 140) Hegoaldekoa bakarrik bide den hitz hau (V, G, AN ap. Azkue; berri guztiok ap. *OEH*, s.v. *oinobol*).

¹² *Erodaga* delakoak *rodaja* behar du izan, hobeto esanda, *errodaja*, erdaraz ere hasierako *r*-a ezinezkoa zutelako seinale, nonbait (ik. § 6): cf. Landucci: “rodaja, *chirriquea, dornua*”. Cf. *DAut*, s.v. *rodaja*: “Rueda pequeña. Tórnase mas comúnmente por aquella ruedecilla, sin rayos y cavada en la circunferencia, que se usa en algunas máquinas, moviéndose al impulso de una cuerda que pasa por ella”. Ehungintzaren testuinguruan hauxe dateke adiera zehatza: “El torno de hilar [cf. beherago *dornua*] mecánico se acciona a mano o pisando repetidamente un pedal. Al hacerlo hace girar el torno y retorna la lana a medida que la enrolla en el huso. Una correa pasa por una rueda y por una pequeña polea para hacer girar el torno” (*Wikipedia*, s.v. *hilado* [kontsulta: 2012-01-15]).

¹³ Hemen eta Landucciren hitztegian (ik. aurreko oh.) suposa dezakegun adieran (‘gurpil txikia, sokaren eraginez mugitzen dena’) dagokigun eremuan ondo dokumentatutako hitza da; cf. Elexpuru (2004): “*txirrika, txirrikia*, polea, polearen eruberua”, eta oro har *OEH*, s.v. 1 *txirrika*. Berriz agertzen da zerrenda honetan: “*aro del torno, chirriquea*”.

<i>eslabo</i> [n] ¹⁴	sua aterate[n] dan <i>arriari</i> burdiari ¹⁵
<i>yescá ar</i>	ardaya ¹⁶
<i>pedrenal</i> ¹⁷	ezque muguerra ¹⁸
<i>arco del cielo</i>	ostarcua ¹⁹
<i>ver[r]ugas</i> ²⁰	escuetaco garia ^c ²¹
<i>chinas</i>	archinchor[r]ac ²²
<i>mystranço</i> ²³	ar[r]aldoa ²⁴

¹⁴ *Eslabón* bide dugu (papera hondatu duen zulobide bat hasierako letraren gainetik igarotzen da), eta euskarazko ordainari begiratuta zein testuinguruaren arabera (cf. *yescá* eta *pedrenal* ondoko sarrerak), badirudi adiera zehatz honetan dela: “Se llama también el hierro con parte de acero, con que se saca fuego de un *pedrenal*: y de ordinario sirve para encender la *yescá*, y despues con ella la luz” (*DAut*, s.v.; etzanak gureak dira).

¹⁵ *Burdiari* eskuineko aldean sartzen da bete-betean. Azpian beste hitz bat dago, tatxatuta, eta esango genuke *arriari* dela (<rr>k lehen begiratuan beti <st> ematen du testu honetan: cf. *muguerra* beherago, besteak beste), erdiko <i> nato batek estali eta <o> itxura eman dion arren. Bergaran gaur *etara* (adiz. *etaratze*-) eta *burdiña* erabiltzen dira (Elexpuru 2004, s.vv.).

¹⁶ Itxuraz, *ardaya* erdal hitzaren ondoren jartzen hasi eta damutu zen. *OEH*-aren arabera (s.v. 1 *ardai*) Euskal Herriaren lau bazterretan zabaldutako hitza, ondo dokumentatua Zalgizeren hiztegitxotik aurrera (xvi.aren amaiera eta xvii.aren hasiera bitartekoa); lehen testu agerraldia Lizarraga Elkanokoarena da (xviii.aren bukaerakoa). Bergaran gaur *ieska* eta aldaerak (ik. 18. oh.) baino ez dira jaso (Elexpuru 2004, s.v.).

¹⁷ *Pedrenal* pro *pedernal* ez bide da hutsa, metatesia baizik, *errodaga*-ren lekukotasunarekin bat lotkeena (ik. § 6).

¹⁸ Bi hitz horietatik bat bakarrik dugu ezagun, *muguerra*, gazt. *pedernal* hitzaren euskal ordain eza-guna, Oihenartengandik (O-SP, 1665) ondo lekukotua (*OEH*, s.v. *muger*): <muguetta> ere irakur litekeen arren, gazt. *verrugas*-eko <ru> ere <tu>ren oso antzekoa da. Lehen zatia zer ote den eta honi erantzuteko, gogora daiteke *muger*-ek aurretik ezer hartzekotan *harri* baino ez duela hartu ohi (cf. *OEH*, HARRI MUGER, s.v. *harri*). Halere, *ezque* irakurketa aski gardena izanik, baliteke gazt. *yescá*-ren euskal ondorioetako bat izatea: cf. bizk. *ieska* (V-arr-gip ap. *OEH*, s.v.), *ireska* (Bc ap. Azkue) eta batez ere Bergarako *ieska*, *idáska* eta *iráska* (Elexpuru 2004, s.v. *ieska*).

¹⁹ Irakurketa ez da garbi-garbia: *ostar..a* bai, baina tartekoa behetik datorren letra luze batek zantzu du. Egiantzekoena *ostarcua* izatea da, bai baitirudi letra luzeak estaltzen duena *arcua* hitzean dagoen <cu> bera dela; dena den, ezinezkoa da *ostadar* edo kidekoren bat irakurtzea. *Ostarku*, gainera, ondo dokumentatua dago Hegoaldean, eta bereziki ondo Mendebaldean: aldaera honetan V-m-gip-al da; *uzt*-ez hasten diren aldaerak Añibarroren hiztegian (c. 1804) aurkitzen dira lehenengoz; gurea 1858an (Ur (V) Apoc; berri guztiok ap. *OEH*, s.v.), eta gaur ezaguna da Bergaran (Elexpuru 2004, s.v.).

²⁰ Erdarazko hitzaren hasiera iluna da (dena dela, beheragoko *vlea*-ren <v>a bezalakoa).

²¹ *Gari*, *garatxo*-ren sinonimoa, Añibarroren hiztegiaren gero (c. 1804) dokumentatuta dago, eta V-ple-arr-oroz-gip da (*OEH*, s.v. 4 *gari*). Bergaran gaur haren txikigarri bat erabiltzen da: *garitxu* (Elexpuru 2004, s.v.).

²² *Hartxintzar*-en aldaera ezagun hau (V-m, G-azp ap. A), Arakistainen hiztegitxoan (1746) lekukotu da lehenengoz (ap. *OEH*, s.v. *hartxintzar*). Bergaran gaur *artxinga* baino ez da jaso, *arri-koskor*-ez gain, eta hedaturazko erabilera batean soilik (ik. Elexpuru 2004, s.vv.).

²³ Jat. *mystranco*. Irakurketa gardena da, baina bere hartan ez zegoen inon aurkitzerik. Eus. *arraldoa*-ri heldurik (ik. hurrengo oh.), aldiz, *mastrancho* landare izen hedaturazko heldu gara, zehazki honek dituen aldaera ugariatatik *mastranzo*-ra lehen (c pro ç usu dugu testuan), gero *mestranzo*-ra eta, azkenik, gure *mistranzo*-ra (*Grupo ecológico de Gredos* s.d.). Landare bati baino gehiagori dagokio, nagusiki *menda* edo *batanari* (cf. gaztelaniazko *Wikipedia*, *mastrancho* eta *mestranzo* argipen-orriak); Espainiako leku batzuetan behintzat izen generiko bat ere bada: “...nombre despectivo para plantas de hojas grandes que estropean los prados y se suelen retirar. La mayoría son umbelíferas: *Anthriscus sylvestris*, *Chaerophyllum aureum*, *Conium maculatum*. También se denomina así *Rumex obtusifolius*” (Pardo 2003: 215).

²⁴ Badirudi *arraldo* ziurragoa dela, *r* pro *rr* maiz idoro dugunez gero, bi aukera ematen baititu adierari dagokionez: Azkueren “(B-zig [= Zigoitia]) costra de hielo” —*karraldo* (B-g-l-m-otx ap. Azkue) he-

<i>chicoria my</i>	mycheleta oria ²⁵
<i>chiribitas</i>	mycheletaac ²⁶
<i>enchullio</i>	eneguia (?) ²⁷
<i>cardas</i>	cardaac ²⁸
<i>penes</i> ²⁹	oraçiac vlea or[r]aztecoac ³⁰
<i>carduças</i>	carduçaac ³¹
<i>torno</i>	dornua ³²
<i>ell arco</i>	arcua ³³
<i>tocho</i> ³⁴	maquilea

datuagoaren aldaera— eta, hizkeraren aldetik hurbilago eta testuinguruan egokiago agian, Justo Garateren (1930) *arraldua* “planta utilizada en Elgoibar para barrer” (biak ap. *OEH*, s.vv. *arraldo* eta *arraldu* [sic]). Garateren bidetik *mystranço* argitzera heldu garenez (ik. aurreko oh.), bai forma eta bai adiera orokorra (‘landare izena’) aski ziurtzat eman ditzakegu.

²⁵ Hemen ere (ik. *yesca* gorago) biltzailea euskal hitza erdal hitzaren ondo-ondoan jartzen hasi eta damutu zen. *Chicoria* izena landare bat baino gehiagori ematen zaio erdaraz, baina gure honetan ezinbestean lore horidunetako bat izan behar: egiantzekoena *txikoria-belarra* (*Taraxacum officinale*), udaberriri eta udan baso-belardietan non-nahi ikusten duguna (ik. *Wikipedia*, s.v.) eta gaur Bergaran *lorori* deritzona (Elexpuru 2004, s.v.).

²⁶ *Chiribita* erdaraz *margarita común* (*Bellis perennis*) delakoaren beste izen bat da, euskaraz ere ezaguna (ik. *OEH*, s.v. *txirigita*). Testuko *mitxeleta* bera ez, baina haren aldaerak jaso dira adiera honekin: cf. Azkueren “*pitxilote* (V-mañ), flor margaritilla de los prados” eta “*pitxoleta*, margarita (bot.)”, bai eta oro har *bitxilore* ere (ap. *OEH*, s.v. *mitxeleta* 4). Bergaran gaur *pitxi lora* deritzo (Elexpuru 2004, s.v.).

²⁷ Zer dioen eta zer den asmatzen buruhauste franko eman digun gazt. *enchullio* hori, duda gabe, gazt. *enjulio*-ren argitara ulertu behar da, *enjullo* eta *ensullo* aldaerak ere badituena: “Madero por lo común cilíndrico, colocado horizontalmente en los telares de paños y lienzos, en el cual se va arrollando el pie o urdimbre” (*DRAE*, s.v.; beste bi aldaerak ere aipatzen ditu). Egun Bergaran *subil* du izena: “Ehotako ehuna biltzeko ehundegiak duen ardatza” (Elexpuru 2004, s.v.). Honek lagundu digu euskarazkoa ere *en-ez* hasten dela ziurtatzen; bestalde, eus. *maquilea*-ko <j> antzeko bera ikusten dugu, eta erdaraz <ch> irakurri dugun zatia euskaraz ondo izan liteke <eg> (cf. *errodaga*), baina ezin ditugu ez *eneguia ez *enhuia deusekin lotu, ez inolaz azaldu, baizik eta *enegi* < *eunegi, hots, *ehun-hegi balitz (cf. hasiera ilun bera duten *encapelia* eta *enasquea* hapaxak beheago).

²⁸ Ondo dokumentatua Landucciren hiztegiak gero (1562), lehen testu agerraldia 1890ekoa da (Apaol, ap. *OEH*, s.v.). Egun ere Bergaran ezaguna da: “Artilea fintzeko den metalezko hagindun tresna” (Elexpuru 2004, s.v.).

²⁹ Sic, *peines* edo *peynes*-en ordez. Bi aldiz agertzen da zerrendan, eta bietan horrela.

³⁰ Azpian *oraçiac*, tatxatuta. Beherago berriz agertzen da. Ehungintzaren testuinguruan ulertu behar da: “Ehundegiaren orrazia lauki zuzen luze bat da, kana edo kanaerdikoa. Honen barruan, luzetara jarrita, idobala antzeko soka batez egindako tira batzuk ditu, eta tira hauen tartetatik zutariak pasatzen dira” (Elexpuru 2004, s.v.).

³¹ Jat. erd. *carducas* eta eu. *carduac*, baina cf. *carduza* “La carda de madera con púas de hierro, de que usan los pelaires para alisar los paños” (*DAut*, s.v.). Euskaraz lehen lekukotasuna litzateke, eta bakarra, oker ez bagaude.

³² Ondo dokumentatua Landucciren hiztegiak gero (1562), egun Bergaran oraindik erabiltzen den aldaera zahar berean. Gipuzkoako bizkaieraren eremukoez beste lekuko berriago guztiek *tornu* ematen dute (ap. *OEH*, s.v. 2 *tornu*). Ehungintzako testuinguruan hauxe esan nahi du zehazki: “Haria egiteko makina, goruetako makina. Egurrezkoak edo burdinazkoak izaten ziren” (Elexpuru 2004, s.v. *dornu*).

³³ *Arku*a lanabesa ere izan daitekeenez, ziurrenik ehungintzaren testuinguruan ulertu behar, non *anezka*-k bezala (ik. beheago) zeharraria eman eta eramateko balio baitu (Carbonel 1744: 441).

³⁴ “Lo mismo que palo redondo. Es voz usada en Aragón”, dio *DAut*-ek (s.v.), baina Gaztelan ere behintzat ezaguna da (cf. “*Tocho*: Garrote. Palo redondo” ap. De la Fuente s.d.). Aurretik eta atzetik diuten hitzak kontuan izanda, badirudi ehungintzako piezaren bati zegokiokela.

<i>lançadera</i> ³⁵	anezquea ³⁶
<i>penes</i>	or[r]açiac ³⁷
<i>aro del torno</i>	chir[r]iquea ³⁸
<i>escoria</i>	sarra ³⁹
elor[r]ia ⁴⁰	<i>espino albar</i>
elor[r]i balça	<i>elori balça espino neg[r]al</i> ⁴¹
<i>llanta</i>	aça landarea ⁴²
<i>limaco</i>	barea ⁴³
<i>cachizo</i> ⁴⁴	esola ⁴⁵
<i>el ba[s]tidor</i> ⁴⁶	encapelua (?) ⁴⁷

³⁵ Jat. *lancadera*.

³⁶ Ondo dokumentatua Larramendiren hiztegi aztertzetik (1745; ap. *OEH*, s.v. *anezka*), eta honek ere *anezkea* forma mugatua ematen du (*OEH*-k gaizki interpretatu du, ***anezke*). Lehen begiratuan pentsa liteke *-eia* ez ote dagoen, beste esku batek *i* erantsi izan balu bezala, baina ondo begiraturata nato bat besterik ez da.

³⁷ Gorago sarrera bera (ik. 29 eta 30. oh.).

³⁸ *Txirrika* ondo dokumentatutako hitza da, “(rueda de la) polea”, “rueda”, “carreta [txikia]”, “carrete”, “rodaja, objeto circular plano”, “eslabón” eta antzeko adieretan. *Errodaga* sarreran ere ikusi dugu (ik. 12 eta 13. oh.).

³⁹ Nahiz <ss> edo <st>rekin nahas litekeen eta, beraz, *sassa* (uler bedi *satsa*) edo *sasta* irakur, irakurketa ziurra da, <rr> beste hitz batzuetan (*muguerra*-n, adibidez) ageri den bera baita. *Sarra* adiera berean Larramendiren hiztegi eta Kardaberatzen idazlanetan (Cb *Eg* II 14) lekukotzen da lehenengoz, eta dagokigun ingurune dialektalean ezaguna da (V-arr-oro-z-m-gip ap. A; datu guztiok ap. *OEH*, s.v. 1 *sarra*). Mugagabea *sar* dukegu, *a + a > ea* bete ez izanak adierazten duenez.

⁴⁰ Ondo dokumentatutako Leizarragaz geroztik (1571); hemengoa ohiko adiera da (*OEH*, s.v.).

⁴¹ *Negral* nekez irakurtzen da. Azpian berriz *elori balça*, tatxatua. Bistan da egilea oharkabean euskaratik hasita, aurreko sarreran bezalaxe, euskal zutabeen ere euskarazkoa ipini zuela lehen unean. Orain arte gazt. *endrino*-ren baliokidetzat emana eta testuetan Iparraldean soilik lekukotua bada ere, Azkuek *elorri baltz* gure aldaera bizkaieraren eremuan (B-g) kokatu zuen (*OEH*, ELORRI BELTZ, s.v. *elorri*). Pentsatzekoa da, dena dela, biltzailearentzat edo haren berriemailearentzat ere berdin *Prunus spinosa* zatekeela, edota basaranaren antzeko fruituak dituen zuhaitzak izendatzeko generikoa.

⁴² Cf. *DAut*, s.v. *llanta*: “Cierta especie de berza mui tierna y sabrosa, que crece como arbolillo, cuyo tallo es nudoso, y en cada nudo arroja tres o quatro hojas grandes, las cuales si se las arrancan, vuelven a retoñar, y assi duran casi todo el año”. *Aça* —ziurrenik <aca> idatzia— nekez irakurtzen da, eta *landarea*-ko azken *a* lerro gainean erantsita dago.

⁴³ Ondo dokumentatua Iburgüen-Cachopinen kronikako hiztegitxotik aurrera (c. 1600; *OEH*, s.v.).

⁴⁴ “Madero grueso que sirve para sostener las cosas de más peso” (*DAut*, s.v.).

⁴⁵ *hesol* (G-to, AN-gip, B, BN-ciz ap. *OEH*, s.v.) Larramendiren hiztegi aztertzetik (1745) dago dokumentatuta eta, etimologik adierazitakoaren bidetik (*hesi* + *ohol*), ohol edo zurezko atala da, lurrean sartu eta finkatzeko mutur puntaduna duena, hesiak egiteko edo zerbaiti (tomate landareari, esate bate-rako) eusteko balio duena (*OEH*, *EH*).

⁴⁶ Ziurrenik *bastidor* irakurri behar da, besteak beste *batidor*-ek pertsona bakarrik adierazten duelako (cf. *DAut*, s.v.); hona dagokiokoen adiera: “Se llama también la armazón de dos perchas de madera con sus hembras, en que se embastan las orillas de la tela que se ha de bordar para que esté tirante (...)” (*DAut*, s.v.); edonola ere, ehungintzaren eragiketa batean baino gehiagotan erabiltzen dira armazoiak (cf., adib., Carbonel 1744: 313, 326, 429 eta 431).

⁴⁷ *Kapelu* hitzak badu geografikoki zein ehungintzaren aldetik hurbil litekeen ondoko adiera: “*Kapelu*, pies derechos de la máquina de tejer (G-to)” *A Apend* (ap. *OEH*, s.v.), eta agian hurbilago dagoke *goru-txapela* (cf. *OEH*, GORU-TXAPEL, s.v. *txapel*), hots, “Goruaeren puntan kerruari eusteko jartzen zen kapelatxoa” (Elexpuru 2004, s.v. *gorutxapel*). Dena dela, ez bata ez bestea ez datoz bat guzt. *bastidor*-ekin eta, gainera, badira bi letra lehenago, oraindik argitzeko daudenak. Noraezen egin dagoen hipotesiaren arabera, *encapelu* < *ehun-kapelu liteke (ik. 27. oh.).

<i>tizos beretones</i> ⁴⁸	aça liliac ⁴⁹
<i>lizos</i> ⁵⁰	er[r]eariac ⁵¹
<i>el canal</i>	enasquea (?) ⁵²

5. Lexikoia

Testuko euskal hitz guztiak zerrendatu ditugu, bertan ematen zaien erdal baliokidea alboan dutela. Behar izatekotan, taket artean baliokideak edo bestelako zehaztapenak erantsi ditugu. Sarrera-buruan guztiak ahaleginean gaurko grafian emanak dira, eta forma kanonikoan, baina testuko forma ere erantsi dugu erkaketarako.

anezka, lanzadera. *anezkea*
ardai, yesca. *ardaia*
ari, ik. *erreari*
arku, arco [del telar?]. *arkua*
arraldo, mistranzo [planta]. *arraldoa*
arri, [piedra]. *arriari*
artxintxor, china. *artxintxorrak*
aska, ik. *enaska*
atera, [salir]. *ateraten*
aza landarea (mug.), llanta, [berza]
azalili, beretón, [bretón, renuevo de la berza]. *aza liliak*
baltz, [negro]. *elorri balza*
bare, limaco. *barea*

⁴⁸ Lerro gainean idatzia; azpian *lizos*, tatxatuta (ik. ondoko sarrera). *Beretón* gazt. *bretón*-en aldaera behar du izan: "El renuevo de la berza, el retoño que vuelve a echar" (*DAut*, s.v. *bretón*).

⁴⁹ *Liliac* ez bezala, *aça* nekez ikusten da, paperaren zulobide bategatik: zehazkiago, hasierako *a* barkarik ikusten da argi: adierari begira osatu badugu ere, cf. *aza-lilitxa* "bohordo de berza" (Azkue, s.v. *lilitxa*). Bestalde, Larramendiren lekukotasun isolatu bat bermatzen du: *liliak* "bretones de berza" (*OEH*, s.v. *lili*).

⁵⁰ Jat. *elizos*, biltzaileak aurreko lerroan *lizos* jarri bazuen ere. Cf. *DAut*, s.v.: "Los hilos con que los texedores dividen la seda o estambre, para que pueda passar la lanzadera con la trama".

⁵¹ *Lizos*-en esanahiaren arabera, *-ariac* bigarren partea ziurtzat jotzetik abiatu gara (aipatu zulobideak <i> zanpatu arren), <ere> hasiera *ere-* zein *erre-* izan litekeen bitartean, hainbatetan ikusi dugunez. Halabeharrez iritsi gara, hiztegieta gora eta behera, *erraiarixak* (Basauri & Sarasua 2003) aurkitzera, Larramendirenean (1745) lehenengoz lekukotua eta "peine de tejedores" —oker? azalpen baterako, cf. "...juntando las dos hojas [del lizo] para meter los hilos se llama *peyne*" (Carbonel 1744: 382)— azaldua, eta "(B, G) rayaderas, cuatro piezas del telar" eta (*erreari* aldaeran) "1º (Bc) rayaderas; 2º (B-g-ub), hilos céntricos del butrino" Azkuerenean (ap. *OEH*, s.v. *erraiari*). *OEH*-k ondoko aldaerak ere bildu ditu: *erreiarria* [sic] (Foix ap. Lh), *erreagari* (S ap. A), *erreari* (BN ap. A), *errajari* [sic] (Lar, Añ) eta *errajarrri* [sic] (Hb. ap. Lh), eta *erraiari* Mogelek (*PAb* 140) erabili zuen. Kontuan har dezagun *lizo* edo *lizos* hitzak hariak ez ezik lan hori egiteko asmatu diren tramankulu ezberdinak ere izendatzen dituela (cf., adib., Carbonel 1744: 382).

⁵² *-asquea* gardena da, eta ondo doakio erdarazkoari. Hitz ezagunen artean *uraska* da hurbilena, baina ezin horrelakorik irakurri; *uasca* irakurtzekotan —forma eta adiera egokiak dira: "canal, conducción de agua" (*uraska* V-ar-oroz-m, S; *uasca* AN ap. *OEH*, s.v. *uraska* 3)— hasierako letra soberan legoke, baina egiazki lehen zatiak *en-* behar du izan, gazt. *enchillio*-ren arabera (ik. *supra*). *En-* hasierako beste bi euskal hitzak ere azaltzeko egin dugun balizko hipotesiaren arabera (ik. 27 eta 47. oh.) jatorriz **ehun-aska* liteke, hots, ziurrenik 'ehuna garbitzeko aska' (cf. Carbonel 1744: 228).

burdiâ (?), [hierro]. *burdiari*
dornu, torno. *dornua*
?egi, [orillo?], ik. *enegia*
elorri, espino albar. *elorrria*
elorri baltz, espino negral. *elorri balza*
?enaska, canal. *enaskea*
?eneguia, enchulio [enjulio, pieza del telar]. *eneguia*
?enkapelu, bastidor. *enkapelua*
errearri, lizo. *erreariak*
esku, [mano]. *eskuetako gariak*
esol, cachizo, [estaca]. *esola*
ezke muger, pedrenal, [pedernal]. *ezke mugerra*
gari, verruga. *eskuetako gariak*
izan, [ad. laguntzaile iragangaitza]. *dan*
kapelu, [caperuza?], ik. *enkapelua*
karda, carda [para la lana]. *kardaak*
karduza, carduza, [tipo de carda]. *karduzaak*
landarea (mug.), [planta]. *aza landarea*
lili, ik. *aza lili*
makila, tocho, [palo redondo]. *makilea*
mitxeleta, chiribita. *mitxeletaak*
mitxeleta ori, chicoria [planta]. *mitxeleta oria*
muger, ik. *ezke muger*
oinol, primidera, [primadera, pedal del telar]. *oinolak*
ori, [amarillo], ik. *mitxeleta ori*
orrazi, peine [para tejer la lana]. *orraziak*
orraztu, peinar [la lana]. *orraztekoak*
ostarku, arco del cielo, [arco iris]. *ostarkua*
sar, escoria. *sarra*
su, [fuego]. *sua*
txirrika, rodaja [ruedecilla que se mueve al impulso de una cuerda que pasa por ella]; aro del torno. *txirrikea*, *txirrikaak*
ule, lana. *ulea*

6. Zerrendaren hizkuntza

Honelako *nominalia* txikiak ohi bezala, hizkuntz ezaugarri esanguratsu gutxi eskaintzen ditu Sarasketa hitz zerrendak denboran eta lekuan berez kokatzeko, kanpoko argudioen laguntzarik gabe, bai eta garaiko hizkuntzari buruz lexikoaz beste alderdian gehiago jakiteko ere. Ordea, gutxi horiek badira gure zerrenda hau ez bakarrik mendebaldekoa, baizik eta are euskara arkaiko baten lekukotasuna ere badela erabakitzekeo lain.

Mendebal zabal batean kokatzen dute *izan* laguntzailearen 3p singularreko forma *dan* izateak, *a + a > ea* disimilazioak (*anezkea*, *makilea*, *txirrikea*), *balça* ‘beltza’ aldaerak eta partizipio markarik ez duten eta bokalez amaitzen diren aditzetan *-te* atzizkia erabiltzeak (*ateraten*; cf. Urgell 2007: 927-929).

Denboran atzera eramaten gaitu pluralen *a + ak > aak* forma zaharrak, aukera dagoen guztietan ageri dena (*kardaak*, *karduzaak*, *txirrikaak*, *mitxeletaak*). Historiarrean orokorra izan zela suposatuta behar badugu ere, mendebaldean bakarrik le-

kukotzen da,⁵³ eta arkaismo gisa han aski iraunkorra izan da, nahiz eremua mendez mende urritu:

1. Eremu zabala zeukakeen Euskara Arkaikoan: Zumarragak (Durango, 1537), *RS-k* (Bilbo?, 1596) eta Lazarragak (Larrea, 1567-1602) bai, aldizka Ibarguen-Cachopin kronikaren hiztegitxoak (Ibarruri/Muxika?, c. 1600), baina ez Landuccik (Gasteiz?, 1562).
2. Anitzez urriagoa Euskara Zaharrea: Kapanagak (Mañaria, 1656) eta *Viva Jesus-ek* (Bizkaiko hego-sartaldekoa, c. 1640) bai,⁵⁴ baina Mikoletak (Bilbo, 1653), Zubiak (Durango, 1691), Arzadunek (Durango, 1731) eta Urkizuk (Durango, 1737) ez,⁵⁵ esate baterako.
3. Oraindik ere Bizkaiera Klasikoan badugu, Markinako eskolako idazleen artean bereziki (Altzibar 1992: 428-430).⁵⁶
4. Gaur egun leku gutxi batzuetan gorde da: Oñati, Zumaia, Zegama eta Legazpin (Hualde & Gaminde 1997).

Bestela esanda, mendebaldean barrena lehenago galdu bide zen Gasteiz aldean (Landucci, 1562), Bilbo aldean (Mikoleta, 1653) eta are Durangon ere (Zubia, 1691), Mañarian, Markinan eta apika Bergaran baino. Bergaran bada 1783ko testu bat, baina honetan jadanik bakunketa egina da: *onrac, multac* (Zumalde 1986). Hala bada, datuek aukera ematen digute ondorioztatzeko Markina, Bergara, Azpeitia eta Zegamako auzo aldakiek (Bonaparteren sailkapena baliatuz) osatzen duten eremua, eta haren ingurumariak (i.e. Mañaria bederen) bide direla ezaugarri hau luzaroen atxiki dutenak.

Are aztarna gutxiago utzi duen arkaismo batekin ere egin dugu topo testu honetan: bokal sudurkariekin. Ezaguna denez (Mitxelena 1977: 48-50; Lakarra 1996: 19-20), bokal arteko *n*-aren galeraren eraginez noizbait honelako bokalak eta diptongoak leku gehiagotan (Euskal Herri osoan?) izan ondoren, bizirik iraun dute gure menderraino zubereran eta erronkarian, eta bizirik zeuden bizkaieran (xvi-xvii. mn.), Madariaga arratiarraren (1565) eta Garibai arrasatearraren (1591-1592) lekukotasun esplizituei esker dakigunez. Alabaina, grafikoki nekez islatu direnez gero, zaila da erabakitzen testu batean badirenentz, gaurko bizkaierarekin eta geroko testuekin erkatetik ateratako ondorioak garbiak izan ezean. Hala bada, lekukotasun ziurtzat jo dira (Lakarra 2011: 41, 118. oh.), era batera edo bestera, Aymeric Picaud (Nafarroa?

⁵³ Ez da erraz aurkitzen testu txikietan, pluraleko nominatiboak maizenik *-ok* artikulu hurbila baitaramate. Bokal bakunketa dugu mendebaldeko eremutik kanpo Juan de Amenduxen eresian (*honrrac*, GN, 1564; *TAV* § 3.1.18), Tolosako paskinetan (*gauçac*, G, 1619; *TAV* § 3.1.25), Alesonen kopletan (*obrac*, GN, 1666; *TAV* § 3.1.28), Isastiren errefracuetan (*gaztac*, GN?, c. 1620; *TAV* § 3.3.3; RIs 12 *olaac*-i buruz cf. sing. *olaa* RIs 67) eta Itziarko andramariren bertsoetan (*animak*, xvii. mn.; *ConTAV*, 1. oh.), besteak beste.

⁵⁴ Adibidez, *arimaac* (Kap 11), *berbaac* (ib. 123), *gauçaac* (ib. 113) eta *verbaac* (VJ 2), *gauzaac* (ib. 4) (ap. Sarasola 1980). *Viva Jesus*-en datuz eta kokapenez ik. orain Ulibarri (2009, 2010).

⁵⁵ Adibidez, *lorac* (Mik; *TAV* § 3.1.27), *arimac* (Zubiak hiru aldiz; *ConTAV* § 5.2.11), bai eta beste bietan ere *arimac* (Arz 35, Urqz 12) eta *gauzak* (Arz 49, Urqz 68) (ap. Lakarra 1984).

⁵⁶ Añibarroren *Eskuliburua*-ren bigarren edizioan ere badago (1821; Urgell 1985: 101), baina badirudi idazle markinarrengandik ikasitakoa dela, euskara jatorrago (osoago) bat erabili nahia adierazten duten beste ezaugarri batzuk bezala (cf. Urgell 2013: § 4.3.1.1).

xii. mn.), *RS* (Bilbo?, 1596), Garibai (Arrasate, 1591-1592) eta Kapanaga (Mañaria, 1656), baina ozta-ozta ausar gaitetze Landucci (cf. Mitxelena 1958: 29-30) eta Lazarragarenean ez daudela segurik baieztatzera. Testuinguru honetan aztertu behar dugu, bada, gure zerrendan ageri den *burdia* ‘burdina’, *RS*-n lekukotua (vs. Landucci eta Garibai *burnia*), eta honetan bezala gure zerrendak islatzen duen hizkeran ere kontsonante sudurkaria galdu ondoko bokal sudurkariak oraindik bazeudela iradoki lezakeena, gaur egun Bergara eta ingurumarietan *burdiña* dagoenez gero (Elexpuru 2004), *i* ondoren sudurkaria palatalduz berrezarrita (**burdina* > *burdiã* > *burdiña*; Mitxelena 1977: 303, § 15.4).

Aldaeren esparruan, aipagarri dugu *dornu*, Landuccik ere badakarrena, *tornu* orokorrigo eta une batetik aurrera lekukotasunetan ia bakarraren aldean (cf. *OEH*, s.v. *tornu*); alabaina, egun ere Bergaran badugu (Elexpuru 2004). Aipagarri dugu, halaber, *ulea* ‘artilea’: cf. ‘ilea’ (V-ger-ple-m-gip ap. *OEH*, s.v. *ile*; Lcc, *RS* eta Lazarraga) eta ‘artilea’ (V-gip; Lcc, *RS*): gaurko Bergaran *ille* ‘ilea’ aldaera baino ez dago (‘artilea’ *artillea*, *ardillea*, *ardilana* eta *lana* da, berriz), baina Ubera, Angiozar, Leintz eta Oñatin *ule* (Elexpuru 2004), eta Eibarren *ule* ‘ilea’ vs. *ille* (ta *ardilana*) ‘artilea’ (Basauri & Sarasua 2003). Bergarako hipotesiaren arabera, bada, badirudi *ilelule* aldaeren muga zertxobait mugitu dela: cf. *ule* (Lcc (A eskua), *RS*, Gamiz, *DurPl*, *ulle* Mik) vs. *ile* (Lcc (B eskua), *Acto*), bai eta ‘artilea’ adierarena ere.

Gaur bizi diren eremuagatik azpimarratzekoak dira *ostarku* ‘ortzadarra’ (V-m-gip-al ap. *OEH*), gaur bai Bergaran (baina *arkoirisa* lekua kenduz doakio; Elexpuru 2004), bai Eibarren ere bederen gordea (Basauri & Sarasua 2003). Eremu zabalagoan da —edo zen— ezaguna *gari* ‘garatxo’ (V-ple-arr-oroz-gip ap. *OEH*), gaur Bergaran *garitxua* deritzana, *enora* ere erabili arren (Elexpuru 2004), Eibarren bezala (Basauri & Sarasua 2003).

Hizkuntzaz kanpoko ezaugarriek eskaini diguten datarekin (c. 1550) jokaturik, hitz gehienek lehen agerraldia aitzinatzen du, batzuetan asko, zerrenda honek, espero izatekoa zenez:⁵⁷ *bare* (1596), *ardai* (*xvii ea.), *kapelu* (-1640), *muger* (1643), *aska* (*xvii ea., 1664), *elorri baltz* (1692; *OEH*, s.v. *elorri*), *anezka*, *karda*, *mitxeleta*, *oinol*, *orraztu* eta *sar(ra)* (*1745), *artxintxor* (*1746), *gari* ‘garatxo’ (*~1800), *erreari* (c. 1800; *OEH*, s.v. *erraiari*), *ostarku* (c. 1804), *hesol* (1847, *hesaul* *xvii ea.) eta *azalili* (*1906, 1977); hortxe-hortxe dabilta *arku*, *atera*, *aza*, *burdia*, *elorri*, *ori* (kolorea), *makila*, *orrazi*, *txirrika* eta *ule* (*1562), eta *landare* (1571). Artean dokumentatu gabekoak dira *mitxeleta oria* ‘txikoria’ eta *karduza* mailegua. Hiruzpalau hapax irakurgaitz edo azalgaitz ere baditugu, edizioan ikusi denez: bestela hitz arruntak izaki *en-* hasiera misterioitsua (< **ehun?*) daramaten *enaskea*, *enegia* eta *enkapelua*, eta *arraldo* «mistranço» landare izena, orain arte zehazgabetasunez baino ez bildua.

Grafian, berriz, ez dugu ezer askorik, Hegoaldeko Euskara Arkaikoan espero dugunaz besterik: <ç> zein <c> dago, baina <z> inplosiboan (*anezquea*); agerraldi askotan, idazkera axolakabeagatik, <c> hautsiari dagokion marka gabe dugu; <ch> gaztelaniaz bezala (*mycheleta*), eta <y> beheranzko diptongoan (*oynolac*). Hitz batzuetan <j>k —hots, *i* luzeak— *i* bokala irudikatzen du (*primjderas* jatorrizkoan); zenbaite-

⁵⁷ Besterik ez esatera, data guztiak *EH*-tik hartuak dira eta, han bezala, izarrak bigarren mailako lekukotasuna dela (hiztegia gehienetan) adierazten du.

tan <y>ren antz handiagoa du (*mycheleta*). Berezitasunen artean honako hauek aipa daitezke: behin <g> *a* aurrean <j>ren ordez dago (gazt. *erodaga*, hots, *errodaja*, gure ustez);⁵⁸ ia beti <r> dago <rr>ren ordez, garaitsuko mendebaldeko beste eskuizkribu batzuetan legez (Ibargüen-Cachopin eta Mikoleta, esate baterako; ik. *ConTAV* 171, §5.3.2) eta hitz bukaeran <n> falta da, bai erdaraz, bai euskaraz (ik. s.v. *eslabon*). Bestalde, ohargarria da txistukari bizkarkari frikaria ederki bereizten zuela apikaririk (*orraztecoac*, *orraçiac*, *aça*), leku eta garai hartan espero genezakeenez, baina ez zuen afrikatuen adibiderik jaso.

Gramatikan, aipatutakoez beste ezer ez dago, ezpada datibo singular bat izan, eta hura *-ari* formakoa dela (bata bestearen ordez dauden *arriari* eta *burdiari*); honek Landucciren A eskuaren hizkeratik (*-ai*) aldentzen du gure testua (Mitxelena 1958: 33).

Erdararen aldetik ere bada zer esana. Alde batetik, euskaldunen ahotan ahoskatutako erdal hitzak jasotzen dira: *errodaja* dugu *rodaja*-ren ordez, eta *beretones bretonnes*-en ordez, hau da, hitz hasieran *r* ahoskatzeko ezintasunaren eta *muta cum liquida* taldeak desegiteko joeraren lekukotasun bana. *Pedrenal*-en lekukatzen den metatesia ere bigarrenaren ildotik letorke.⁵⁹ Hirurak batera izateak adierazten du edo erdaraz hala-hola moldatzen zen pertsona baten, edo euskal ahoskerari egokitutako erdara baten aurrean gaudela.⁶⁰ Lexikoaren aldetik, berriz, *primidera* hitzaren lekukotasun zahar bakanetako bat bide dugu, eta *mistranzo*-ren bakarra.

7. Lexiko aldaketaren simulazio bat

Testua Bergara aldean arazorik gabe koka daitekeenez, aukera galanta dugu egungo bertako lexikoarekin erkatzeko, Elexpururen hiztegi handiari (2004) ez ezik zerrendaren tolesgabekotasunari esker,⁶¹ eta hipotesiaren munduan murgiltzen garelako ondo gogoan harturik.

Ezer baino lehenago, erkaketak ematen digu lexikoak denboran zehar pairatzen duen aldaketa bortitz eta etengabekoaren neurria: izan ere, lexikoian zerrendatutako 45 lemetatik Elexpuruk dauden-daudenean 21 baino ez ditu jaso (%46). Hots, 400-450 bat urtetan ia erdiak desagertu edo ordezkatuak izan dira.

Bi talde nagusitan bana ditzakegu antzemandako aldaketak: (1) bilakaera fonetikoak: *atera* > *etara*, *burdia* (ziurrenik *burdiâ*) > *burdiña*; eta (2) ordezkapen lexikoak: gaur Bergaran *arri-koskor* ‘harritxo’ dago, eta *artxinga* ‘haxis zati txikia’ (ez *artxin-txor*), *elorrarantza* (ez *elorri*), *elorrarantza beltz* (ez *elorri beltz*), *garitxu* eta *enor* (ez *gari*), *pitxi lora* (ez *mitxeleta*), *lorori* (ez *mitxeleta ori*), *eskoria*, *eskarbil* eta *zepa* (ez *sar*), *artile*, *ardilana* eta *lana* (ez *ulea*). Bigarren talde honetan kasuistika zabal xamarra bada ere, bereiz ditzakegu zenbait gertakari, hala nola forma zaharra maileguak

⁵⁸ Hori bera dago tarteka Landuccirenean: *mangar* (s.v. *cebo*) pro *manjar*, adibidez.

⁵⁹ Besteak beste, euskaraz De la Quadra idazle bermeotarrarengan seinalatu dira *muta cum liquida* ezartzen duten metatesiak: *trucu* ‘turkua’, *tromentu*, *confrome*, *trabena*, *subrebija*... talde arrotza desegiten duten metatesi ezagunagoekin batera (*virnague*, *posilbe*...) (Bilbao 1997: 256).

⁶⁰ Azkenotan urrats sendo batzuk ematen ari dira Euskal Herriko gaztelania ezagutze aldera. Hurbilketa orokor baterako, gomendatzekoak dira oso Camus & Gómez Seibane (2012) eta Etxague (2012).

⁶¹ Zerrendak objektu zehatzak, inguruan bide zeudenak, baino ez ditu jasotzen; alde honetatik, lexikoaren lekukotasun gisara urrun dago dotrinetatik eta hortik gorako idazkietatik, non kultismoak leku handia hartzen baitu, ezinbestean, dela maileguen, dela hitz berrien bitartez.

ordezkatuta (*ardai* > *ieska*) edo ordezkatzear (*ostarku* > *arkoiris*) egotea, edo forma adierazgarriak ordezkatuta (*gari* > *garitxu*); eta balirudike bitarte honetan Bergarako euskara mendebaldeko (edota hegoaldeko?) eremu dialektalaren eraginpean egotetik ekialdekora zabaldua egotera igaro dela, *ule* > *ile* eta *baltz* > *baltz*, *beltz* aldaketek adierazten dutenaren arabera; bigarrenaz hauxe dio Elexpuruk (2004, s.v. *beltz*): «Biak entzuten dira. Ubera eta Angiozarren bigarrena [*baltz*] ia beti, eta ekialdera lehena gehiago. Pertsona berak ere biak erabili ohi ditu sarri».

8. Ondorioak

Pozarren egiaztatu dugu, berriro ere, han-hemen badirela oraindik lekukotasun ezezagunak, Mendebaldean arestian egin diren gainerako aurkikuntzen arabera (Ros 2011, Ulibarri 2011), gainera, nolana hikoak ez direnak. XVI. mendearen erdialdean Olatotrek edo haien mendeko norbaitek denbora pasa edo idatzitako hitz zerrenda elebidun txikia, Sarasketa hiztegitxoaren izenaz bataiatu duguna, Euskara Arkaikoaren corpus bereziki urria osatzera dator, garai hartan lekukotu gabe zegoen Bergarako hizkeraren aldetik osatu ere. Honegatik, ez da erabat harritzekoa ezen, espero genitzkeen lehendabiziko lekukotasunez eta hapaxez gain, datu esanguratsuak ematea zenbait fenomenoren diakronia eta hedadura geografikoaz: izan ere, bokal sudurkarien iraupenaren beste lekukotasun bat lortu uste dugu, eta bokal bikoitzak garai hartan nontsu bizi ziren jakiteko beste puntu bat mapan. Bestalde, Bergara aldeko euskara ordutik hona mendebaldeko eremuan murgiltzetik ekialdeko eraginetara irekitzera igaro dela antzemateko zenbait zantzu ere aurkitu ditugu gure testuan eta, nolana ere, lexiko aldaketaren azkarra eta bortitza neurtzeko aukera paregabea eman digu. Azkenik, ez da gutxietekoa bere txikian zerrendak Euskal Herriko gaztelaniaren historiari egiten dion ekarpena ere, idatzi zuenaren mintzoaren berezitasun fonetikoaren eta haren lexikoaren berri jakingarriak eskaintzen baititu.

Bibliografia

- Altzibar, X., 1992, *Bizkaierazko idazle klasikoak. Mogeldarrak, Astarloatarrak, Frai Bartolome. Nortasuna, idazlanak, grafiak*, Bilbo: Bizkaiko Foru Aldundia.
- Azkue, R.M., 1905-1906, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbo-Paris: Paul Geuthner. Faks. Bilbo: LGEV, 1969.
- Basauri, S. & A. Sarasua, 2003, *Eibarko hiztegi etnografikoa*, Donostia: Eibarko Udala.
- Bilbao, G., 1997, «De la Quadrak Bermeon 1784an idatzitako eskuizkribuak: I. *Doctrina Christinaubarena*», *ASJU* 31:1, 247-336.
- et al., 2010, *Lazarraga eskuizkribua: edizioa eta azterketa (1.0)*, Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU <<http://www.lazarraga.com>>.
- Borrego Díaz, P., 2003, «Evolución de los telares y ligamentos a través de la historia», Grupo Español de Conservación, Madril (*El textil y la indumentaria* ikastaroaren barruan emandako hitzaldia). <http://ge-iic.com/index.php?option=com_content&task=view&id=37&Itemid=40>
- Camus, B. & S. Gómez Seibane, 2012, «Introducción: El castellano del País Vasco», in Camus & Gómez Seibane (arg.), *El castellano del País Vasco*. *ASJU*-ren Gehigarriak 70, 1-17.

- Carbonel, A., 1744, *Encyclopedia metódica. Fábricas, artes y oficios, traducido del francés por...* Madril: Imprenta de Sancha.
- ConTAV = Sarasola 1983.
- CORDE = *Corpus Diacrónico del Español* <<http://corpus.rae.es/cordenet.html>>
- CREA = *Corpus de Referencia del Español Actual* <<http://corpus.rae.es/creanet.html>>.
- DAut = Real Academia Española, 1726-1739, *Diccionario de Autoridades*. Faks., Madril: Gredos, 1979.
- DRAE = *Diccionario de la Real Academia Española* <www.rae.es/drae>
- De la Fuente, S., s.d., «Arcaismos de Castilla», *Portal Fuenterrebollo*, <<http://www.fuenterrebollo.com/Castilla/t.html>> [kontsulta: 2013-09-09].
- EH = Sarasola 2007.
- Elexpuru, J.M., 2004, *Bergara aldeko hiztegia. Leintz-Aramaio, Oñati eta Eibar inguruko berbekin osotuta*, Donostia: Bergarako udala.
- Etxague, J., 2012, «El trasfondo lingüístico y cultural del *habla vizcaína*», in Camus & Gómez Seibane 2012, 21-43.
- Garate, J., 1930, «Contribución al diccionario vasco», *RIEV* 21: 153-163.
- García Nacle, Á., 1993, «Tecnología popular en Albacete», in *Zahora. Revista de tradiciones populares* 43. <<http://www.dipualba.es/publicaciones/Varias/Zahora/ZAHORA43.pdf>>.
- Garmendia Larrañaga, J., 1987, *Léxico etnográfico vasco. Euskal lexiko etnografikoa*, Donostia: Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones.
- Grupo ecológico de Gredos, s.d., «Listado de algunas de las plantas que puedes observar en El Hornillo [Ávila]» <<http://www.elgog.es/7.html>> [kontsulta: 2013-09-09].
- Hualde, J. I. & I. Gaminde, 1997, «Vowel interaction in Basque: A nearly exhaustive catalogue», *ASJU* 31-1: 211-245.
- Kerejeta, M. J., 1992, «Oihenart Silvain Pouvreauren hiztegia», in R. Gómez & J. A. Lakarra (arg.), *Euskalaritzaren historiaz, I: XVI-XIX. mendeak*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 183-218.
- Lakarra, J.A., 1984, *Euskal Thesauruserako gaiak: Hegoaldeko testuak (1700-1745)*, Gasteiz: UPV/EHUko tesina argitaragabea.
- , 2011, «Erro monosilabikoaren teoria eta aitzineuskararen berreraiketa: zenbait alderdi eta ondorio», *FLV* 113: 5-114.
- Mitxelena, K., 1958, «Introducción», in M. Agud & K. Mitxelena (arg.), *N. Landuchio. Dictionarium Linguae cantabrigiae (1562)*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- , 1964, *Textos arcaicos vascos*, Madril: Minotauro.
- , 1977, *Fonética histórica vasca*, (ASJU-ren gehigarriak). Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- NTLLE = Real Academia Española, *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española*, <<http://buscon.rae.es/ntlle/SrvltGUILoginNtlle>>.
- OEH = Mitxelena, K., 1987-2005, *Orotariko Euskal Hiztegia* (15 lib.), Bilbo: Euskaltzaindia, etab. <www.euskaltzaindia.net/oeh>.
- Orosio C. E., 2005, *Historia de Mérida: conformación de la sociedad colonial merideña, 1558-1602*, Universidad de los Andes.
- Pardo de Santayana, M., 2003, *Las plantas en la cultura tradicional de la antigua merindad de Campoo*, Madril: Universidad Autónoma de Madrid-en tesia.
- Ros, A., 2011, «Nerbioi goieneko euskararako material gehiago: xvii. mende amaierako Urduñako berba zerrenda bat», *ASJU* 45:1, 387-402.

- Santazilia, E., 2013, «Noun Morphology», in M. Martínez Areta (arg.), *Basque and Proto-Basque*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 223-281.
- Sarasola, I., 1980, *Materiales para un thesaurus de la lengua vasca*. Bartzelona: Universidad de Barcelonako tesi argitaragabea.
- , 1983, «Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos», *ASJU* 17: 69-212.
- , 2007, *Euskal Hiztegia*, Donostia: Elkar.
- TAV = Mitxelena 1964.
- Ulibarri, K., 2009, «Viva Jesus dotrinaren azterketa bibliografia materialaren arabera», in R. Etxepare, R. Gómez & J. A. Lakarra (arg.), *Beñat Oihartzabali gorazarre. Festschrift for Bernard Oyharçabal*, *ASJU* 43 (1-2), 861-872.
- , 2010, «Viva Jesus dotrina: edizioa eta azterketa», *ASJU* 44:2, 41-154.
- , 2011, «1619. urtean Sevillan argitaraturiko bertsoak: *Cancion en lengua Vascongada o Vizcayna que contiene la sustancia deste Sermon*», *ASJU* 45:1, 361-385.
- Unamuno, M., 1996 [1914], *Niebla*, R. Arias Mitxelenaren arg., Colección Antares.
- Urgell, B., 1985, «Literatur bizkaieraz: Añibarroren *Esku-liburua*», *ASJU* 19:1.65-117.
- , 2002, *Euskal Lexikografia. Irakaskuntza proiektu argitaragabea*, Gasteiz: UPV/EHU.
- , 2007, «Para la historia del sustantivo verbal en vasco», in J. A. Lakarra & J. I. Hualde (arg.), *R.L. Trasken oroitzapenetan ikerketak euskalaritzaz eta hizkuntzalaritza historikoaz* (*ASJU* 40: 1-2). Bilbo: UPV/EHU & Gipuzkoako Foru Aldundia, 921-948.
- , 2013, «Lehen Euskara Modernoa (1745-1875)», in J. Gorrochategui, I. Igartua & J. A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*. Eusko Jaurlaritza (argitaratzeaz).
- , prestatzen, «Landucciren hiztegiaren edizio berri baterako materialak».
- Wikipedia en español* <es.wikipedia.org>
- Wikipedia euskaraz* <eu.wikipedia.org>
- Zumalde, I., 1986, «xviii. mendeko testu euskérico bat», in *Julio Caro Barojari omenaldia* (*RIEV* 31), 933-941 <<http://klasikoak.armiarma.com/testuak/testuak18008.htm>> [kontsulta: 2012-01-15].